

„Snad někteří soudruzi ani neznají slovo ethika. Někteří soudruzi zřejmě si asi myslí, že toto slovo je nějaká nejhrubší španělská nadávka. Ale mýlíte se, drazí soudruzi.“

Michail Michailovič Zoščenko (1927, 111)

1. Úvod

Etika se v poslední době stala totálním celospolečenským tématem, a to nejen u nás. Je pojmem neobyčejně frekventovaným zvláště v souvislosti s úvahami o potřebě obnovení morálních hodnot ve všech oblastech života: „Jedenadvacáté století bude etické, nebo nebude vůbec“ (*Lipovetsky 1999, 11*). Citovaný výrok lze chápat v tom smyslu, že nedostatek etiky ohrožuje přežití společností, které ztratí konkurenceschopnost v důsledku ztrát energie neproduktivními činnostmi při ochraně vlastních hodnot před drancováním, resp. před neetickým chováním. Všeobecné etické horlení dneška tedy nevyvěrá jako dříve z abstraktních ideálů, ale naopak z jejich deficitu (*Možný 1999, 21*, soudí, že základní problém současnosti představuje atrofie morální reality, absence odpovědných, nezkorumpovatelných politických, ekonomických i kulturních elit); je motivováno každodenním kontaktem s projevy bezostyšného sobectví, jemuž se (v nejrůznějších formách velkozlodějství, parazitismu, finančních spekulacních obchodů naprosto plynule přecházejících do podvodů, hospodářské korupce, právních a správních deliktů) dostává v podstatě obdivné pozornosti prostřednictvím medializace i prakticky absolutní beztrestnosti. Jestliže se hrdinou naší doby stal obratný šizuňk, jehož bezúhonnost se opírá o výrok soudu o nevině na základě nedostatku důkazů, pak to dlouhodobě ohrožuje hospodářskou efektivitu a sociální stabilitu systému. Etické chování zkrátka představuje faktor, který přímo ovlivňuje míru tvorby materiálních hodnot (cf. *Možný 1999, 18*). I proto je v našem oboru třeba přerušit rozpačité mlčení na toto téma, a tím spíše oponovat pokusům o jeho účelovou bagatelizaci jednotlivci nebo skupinami, ať již vyplývají z jejich špatného svědomí za činy v minulosti nebo v současnosti. Další aspekt aktuality tématu představuje proměnlivost světa kolem nás, která limituje použitelnost zděděných představ.

Co je to etika? Její encyklopedické definice oscilují kolem kulturně specifických soustav mravních norem a maxim, které zakládají odpovědné jednání a postoje. Etické vztahy představují mnohvrstevnou síť zodpovědností mezi subjektem a společenskými institucemi všech úrovní. Jde o nesnadno definovatelnou mimoprávní oblast svědomí, kategoricky imperativních mravních závazků a povinností, vztahujících se k pojmům typu poctivost, čest, zodpovědnost, ale i prozíravost. Ve společnostech, v nichž se stala problematickou i vymahatelnost zákonů, bývá ovšem tím spíš zdůrazňována právní nevymahatelnost etických principů. Ale stejně jako fakt, že právní stát netvoří jen zákony, ale právě tak úroveň právního vědomí, k definici vědce nestačí jen míra znalostí, tvořivosti a schopnosti kritického myšlení. Etické chování vědce souvisí především s jeho objektivitou, nepodjatostí, vědní čistotou,

neslučuje se se lží a klamem; nesnáší se však ani s nedbalostí a zmatečností jako se symptomy nezodpovědnosti relativně krátkodobého dosahu, a zvláště s nekoncepčností jako s projevem nepředvídatosti, neprozíravosti, resp. nezodpovědnosti dlouhodobého dosahu.

Etické chování sahá od úrovně otázek po smyslu života, ale kromě filosofických a teoretických aspektů zahrnuje právě tak i naléhavé a čistě praktické problémy, jejichž řešení nemůžeme převzít z minulosti proto, že takové otázky např. před archeology předchozích generací ještě nevyvstaly. Jejich řešení však nelze obejít: ignorace těchto zdánlivě abstraktních problémů se projevuje hromaděním nedorozumění a konfliktů jak uvnitř oboru, tak mezi archeology a veřejností, což snižuje účinnost ochrany a využití archeologických pramenů jako součásti kulturního dědictví.

Stejně jako každé chování má i etika historický rozměr: podle *G. Lipovetského (1999)* pramení *prvotní soustava předpisů* společensky žádoucího chování v náboženské morálce, odvolávající se na závazky vyplývající pro člověka z jeho vztahu k Bohu. Nejstarší etické představy platily obecně do 18. století, kdy se v Evropě pod nezanedbatelným vlivem vědy počal utvářet *druhý etický model*, a to procesem sekularizace, laicizace původních náboženských představ. V důsledku toho se závazky vůči Bohu změnily na závazky vůči světu; pocity dluhu a povinností individua byly tehdy sice přesměrovány, ale nadále se vztahovaly k nadosobním celkům (k rodině, obci, vlasti, lidstvu), přičemž hodnota morálního závazku odříkání a oběti jedince ve prospěch nadosobních entit a cílů nebyla ani v nejmenším zpochybněna, ale zůstala v plném rozsahu zachována.

Oba altruistické modely etického chování, které utvářely sociální vztahy od pradávna, v současné době výrazně ustupují, takže se nadále podílejí na regulaci duchovního života, politiky, umění, vzdělání a výchovy, pracovních i rodinných vztahů již jen v určitých segmentech nebo enklávách evropské společnosti. Přitom jsou vystaveny tvrdým atakům *etiky třetího typu*, která se zformovala kolem poloviny 20. století radikálním rozpuštěním zbytku náboženského obsahu, totiž povinnosti. (Obrat k etice třetího typu souvisí se změnou mentalit: zatímco minulé generace považovaly za smysl života výrobu, tvorbu, dnes převažuje model Narcise, smyslem života se stala spotřeba: cf. *Lipovetsky 1998*.) Současné době vládne minimalizovaná (bezbolestná) etika otevřeně vyznávající egoismus, nadřazenost osobního prospěchu (pohodlí, resp. „štěstí“), prioritu (subjektivních) práv a nároků individua, které zásadně ignoruje jakékoli nadosobní závazky a povinnosti. Důsledkem této koncepce je přiznání absolutní důležitosti přítomnosti, což mimo jiné – zato zásadně – relativizuje jak význam budoucnosti, tak i minulosti. Nezamýšleným důsledkem uplatňování nové etiky, delegitimizující hodnotu odříkání a oběti, zato dokonale přizpůsobené okamžitým (resp. relativně krátkodobým) potřebám neskrupulózních jedinců, je desocializace, dezorganizace, resp. chaotizace společnosti: nadřazení práv individua (případně z nich odvozených a stejně agresivně prosazovaných práv menšin) vede k zásadní změně společenského klimatu, neboť z bližních se stali konkurenti. K citelnému vyhocení konkurenčního charakteru osobních vztahů přispívá v současnosti komplementární oslabení tradičních institucí (rodiny, náboženství, společenských, zájmových a politických organizací), jejichž existence se principiálně opírá o solidaritu a nesobectví, což v minulosti spontánně sloužilo mj. i ke tlumení systémových tvrdostí. Dlouhodobé zájmy společenství (např. na uchování přírodních zdrojů, krajiny, kulturních památek jako

kolektivních majetků přesahujících práva žijících generací, na ochraně institucí typu rodiny a školy jako způsobů optimální fyzické i vzdělanostní reprodukce komunit) se dostávají do ostrých konfliktů s okamžitým prospěchem jedinců. Společenské instituce reagují na střety zájmů rozpačitě, nejednoznačně a ne dost pohotově, což na jedné straně umožňuje prohlubování neetického chování jednotlivců a na druhé straně vyvolává napětí, uvolňované nesystémovými, případně extremistickými nátlakovými formami aktivistických protestů.

Historická zkušenost ukazuje, že etické chování představuje z dlouhodobého hlediska kolektivní výhodu: etické chování uvnitř skupiny patřilo od počátků vývoje člověka k pozitivním selektivním faktorům, neboť působilo ve prospěch udržení a rozvoje života i individuálních duševních schopností (*Schüle – Schuster 1996*). Podobně i šetrný vztah k životnímu prostředí (včetně kulturního dědictví) je pro dlouhodobý rozvoj života evidentně prospěšnější nežli bezohledné rabování zdrojů. Obecně platí, že rozvíjení etických pojmů, norem a hodnot působí pozitivně rovněž jako prevence kriminality. Jakkoli není porušování etických norem právně postižitelné, soustavná pozornost – včetně publicity odstrašujících případů – spoluvytváří veřejné mínění, které může ohrožení hodnot včas zaznamenat, a tím i chránit vytvářením povědomí o hranicích společensky přijatelných a nežádoucích způsobů chování. Spíš než teoretickým a obecným otázkám z oblasti etiky, morálky a práva se však archeolog musí věnovat profesní přípravě na praktické aplikace ve zmíněné problematice, aby nebyl zaskočen v okamžiku střetu zájmů. Pokud by se teprve tvářil v tvář připraveným oponentům musel improvizovaně vyrovnávat s jednotlivými problémy, snížila by se jeho schopnost účinně bránit svěřenou část hodnot kulturního dědictví, ať už před nevědomostí nebo před záměrným, účelovým ignorantstvím, motivovaným vidinou parciálního hmotného zájmu či prospěchu.

2. Profesní etika

Profesní etika (např. *Sedlák 1996*) má vykrývat, resp. kodifikovat všechna šedá místa profesionálních i osobních aktivit, která nejsou regulována zákonnou normou nebo statutem instituce (*Vitelli 1996*). Z profesních etik je nejznámější a nejrozvinutější – neboť i historicky nejstarší (její kodifikace probíhá už od starověku) a zároveň dotýkající se zájmů celé populace – etika lékařská, na níž lze zároveň ilustrovat nejednoduché prolínání ryze odborných, biologických i obecně lidských, sociálních i kulturních aspektů a střetů hledisek teorie a praxe. V dalších celospolečensky závažných a často kontroverzních oblastech, jako např. v právu, politice a médiích, se profesní etické kodexy utvářely v průběhu výrazných názorových střetů již nejpozději od počátku 20. století (pro novinářskou etiku např. *Thomass 1998*).

Ve světové archeologii se etická problematika osamostatnila až v 70. létech (*Thomas 1971*) a od té doby přitahuje nejen více pozornosti, ale místy se už stala součástí vysokoškolské profesní výchovy archeologů i tématem specializovaných konferencí. Nejvýrazněji se diskuse o etice prosazuje v angloamerické archeologii, odkud vychází většina podnětů (např. *Green 1984; Messenger 1989; Sharp Joukowsky 1992; Cooper et al. eds. 1995; Lynott – Wylie 1995; McGimsey 1995; Vitelli 1996; Holtorf 1997; Lynott 1997; Fluehr-Lobban 1998*; vše s lit.), kde také vznikla většina etických kodexů profesionálních archeologů (např. v American Anthropological Association, Archaeological Institute of America, European Association of Archaeo-

logists, Institute of Field Archaeology, Society for American Archaeology, Society for Historical Archaeology, Society of Professional Archaeologists), které shrnují současné postoje a názory (cf. *O'Keefe 1993; Cleere 1997; Lynott 1997* s lit.). Naproti tomu v naší archeologické obci nepatří problematika etiky k frekventovaným tématům (cf. *Kuna 1994, 95; Pavlů 1998, 17*) a v obecné poloze dosud nebyla otevřena. (Existují ovšem úvahy o etice blízkých oblastí: např. *Jemelka – Valach red. 1996; Loub 2000; Luknič 1996; Mezník 1999; Tugendhat 1998.*)

Etické kodexy čili normy profesního chování představují jakési charty povinností, tedy určité protiváhy charty lidských práv. Pro očekávaný vstup ČR do Evropské unie i pro nezávisle na tom nastupující procesy globalizace bude užitečné, obeznámíme-li se se zásadami etického chování světových organizací archeologů, a to zvláště byly-li již prověřeny a korigovány praxí. (Např. Společnost amerických archeologů publikovala prvou verzi svého kodexu již v r. 1948: *Powell – Garza – Hendricks 1993, 4.*) Pro představu o obsahu etických kodexů, nikoli jako srovnávací rozbor klíčových témat a vývojových tendencí, shrnu stručně obsah dvou z nich.

V USA patří k nejvlivnějším osmibodový kodex archeologické etiky Společnosti pro americkou archeologii, jehož zatím poslední verze pochází z roku 1997 (*SAA: Lynott 1997, 592 sq.*): první etický princip zdůrazňuje nenahraditelnost archeologického pramene a z toho plynoucí správcovskou, resp. pečovatelskou a advokátskou odpovědnost archeologů za jejich dlouhodobé zachování; druhý princip vyjadřuje požadavek, aby archeolog odpovědně jednal se zúčastněnými stranami s cílem dosáhnout řešení přijatelného pro všechny účastníky; třetí princip jednoznačně zakazuje komerční využívání archeologických pramenů, jejich získávání pro osobní potěšení nebo obohacení, a stejně tak i jakékoli činnosti zvyšující komerční cenu archeologických artefaktů (zejména odborným zhodnocením pozoruhodných, resp. unikátních jednotlivostí ze soukromých sbírek, neboť to ponouká k vytrhávání dalších podobných artefaktů z jejich kontextu, což evidentně snižuje hodnotu archeologického dědictví); čtvrtý princip zavazuje archeology ke komunikaci s veřejností; pátý princip stanoví, že intelektuální vlastnictví vzniklé studiem archeologických pramenů je součástí archeologické dokumentace, a proto má přednostní právo autora výzkumu na zpracování objevu platit jen omezenou dobu; šestý princip postuluje požadavek pohotové publikace spolu se zajištěním trvalé přístupnosti dokumentace, přičemž je třeba zároveň zvážit problém ochrany dosud neprozkoumaných lokalit: publikace přesné lokalizace značně usnadňuje vykrádání nálezů; sedmý princip zavazuje archeology k aktivitám směřujícím k dlouhodobému uchování sbírek i archivní dokumentace; osmý princip vyžaduje s ohledem na destruktivní povahu archeologických terénních výzkumů přiměřené školení i zkušenost výkopců, dále také odpovídající vybavení výzkumu, aby byl každý odkryv prováděn ve standardní kvalitě.

Druhým významný text představuje etický kód Evropské asociace archeologů (EAA), jehož znění schválilo výroční zasedání v Ravenně 1997 (*Cleere 1996; 1997* s lit.). Preambule se opírá o Evropskou konvenci o ochraně archeologického dědictví z roku 1992 a konstatuje, že jde o majetek celého lidstva; posláním archeologie je studium a výklad tohoto dědictví ve prospěch lidstva jako celku. Prvá hlava kodexu EAA se zabývá vztahem archeologa ke společnosti a zdůrazňuje jeho povinnost užívat všech legálních prostředků ve prospěch uchování archeologického dědictví a k aktivnímu informování veřejnosti; v případech hrozby nevyhnutelného zničení památky má archeolog provádět výzkumy v nejvyšší profesionální kvalitě, a to se zvláštním přihlídnutím k ekologickým a sociálním důsledkům své práce pro místní obyvatele. Archeolog se musí vystríhat jakékoli činnosti (včetně propůjčení svého jména) vztahující se k nelegálnímu obchodu se starožitnostmi (ve smyslu konvence UNESCO z roku 1970) a ke komerčnímu využívání archeologického dědictví. Archeolog je povinen upozorňovat příslušná místa na ohrožování, drancování a obchodování s archeologickými prameny. Druhá hlava etického kodexu zavazuje členy EAA k odborné práci na nejvyšší úrovni, stanoví povinnost stálé aktualizace znalostí i metodologie, naopak zakazuje provádění projektů bez přiměřené připravenosti, provádění terénních výzkumů bez projektů a bez zabezpečení uchování nálezů i dokumentace. Navrhuje (maximalisticky) publikaci přiměřené zprávy o projektu do 6 měsíců a deklaruje dobu deseti let jako krajní mez pro uplatnění autorských práv pro výkopce atd.

Archeologická obec tvoří ve společnosti jen nepatrnou menšinu, kterou donedávna utvářel poměrně homogenní rejstřík hodnot akademického původu, v němž pozná-

ní představuje ústřední pojem. Při hájení profesionálních zájmů se archeolog dostává do styku s jednotlivci a institucemi, jednajícími na základě *odlišných hodnotových systémů*, jaké jsou vlastní politické moci, trhu nebo vlastníkům, resp. uživatelům pozemků, případně dalším zájemcům z řad neakademické veřejnosti. Je naprosto přirozené, že právník, investor, radní, obchodník, sběratel, novinář, muzejník, konzervátor, archeolog a všichni ostatní exponenti mimoběžných zájmů nemohou myslet a jednat shodně, a proto jejich společná jednání nutně provázejí věcné i principiální spory, jakkoli často živené a zesilované nedorozuměními, případně i účelovými lžemi a klamy jednotlivých stran. Zmíněný druh konfliktů představuje důsledek střetů odlišných (profesních, etnických, náboženských aj.) paradigmat, a proto hledání viníka mezi zúčastněnými představiteli různých stran nemá žádný smysl. Během konfliktních jednání je archeolog povinen odbornými argumenty trpělivě prosazovat ochranu archeologických hodnot, jejichž cena nebývá nespécialistům pro nedostatek znalostí zjevná (není-li jen účelově popírána).

Archeologická hodnota památky se zpravidla neprojevuje nápadně, není proto samozřejmostí; je to veličina, kterou může rozeznat jen profesionál (a to nikoli vždy okamžitě nebo za jakýchkoli okolností), a proto musí být v průběhu jednání archeologem neúnavně a trpělivě argumentována a objasňována. Z tohoto důvodu se v etických kodexech opakovaně objevuje požadavek, že k morálním povinnostem archeologa patří funkce advokáta archeologických pramenů.

Z diskusí v oblasti památkové ochrany vyplývá, že hodnotu kteréhokoli jevu skládá několik mimoběžných složek nebo aspektů. Zpravidla nejnápadněji se prosazuje (1) *hodnota tržní*, která je všeobecně srozumitelná; odvozuje se z faktorů výrobních, obchodních, rezidenčních, případně ze státních, institucionálních aj. zájmů. Jen užší okruh účastníků vnímá (2) *hodnotu komunální* (odrážející zájmy místních obyvatel, vyjadřující hodnotu lokálního stylu, případně hodnotu politickou v hlasech voličů příslušného obvodu, segmentu populace, menšiny). Zpravidla nejméně nápadně se projevuje relativně nejtrvalejší (3) *hodnota obecně lidská*, skládající se z významu památky pro životní prostředí, případně z ceny památky jako symbolu, a z přínosu pro poznání (cf. Carver 1996). V současné době klesající prestiže vědy se zdá účelné, zesiluje-li archeolog svoji argumentaci výslovným poukazem na souvislost ochrany hmotných pramenů s hodnotami životního prostředí a s hodnotami komunálními.

Etické chování není právně vynutitelné; v konfliktu se stranami, které zákon přestupují většinou úmyslně, bývá archeolog navíc z několika důvodů v nevýhodě: (1) Odpůrce motivovaný ziskem je přinejmenším schopen platit lepší právníky, nezvolí-li jiný způsob uplatnění své finanční převahy. (2) Oblast právních sporů nepředstavuje pro archeologické instituce standardní terén, takže se neprofesionálním chováním snadno dopouštějí procesních chyb (např. nedostatečnou předprocesní ochranou dat a svědků, neujasněností kritérií stanovení hodnoty poškození archeologické památky apod.).

3. Důsledky změn posledních let

Komunikaci archeologa s občanem objektivně ztěžuje fakt, že vzrůstá vzdálenost mezi akademickou obcí a veřejností: Prohlubující se poznání a specializace vědy totiž nyní nedovoluje ani vysokoškolákům sledovat a chápat pokrok poznání mimo

relativně úzké oblasti. Nezvratný růst složitosti, zrychlující se proměnlivost poznatků a specializační nesrozumitelnost vědy – což je nechtěný efekt stavby babylónské věže – vede k jejímu faktickému odtržení od neodborné veřejnosti, čímž vzniká prostor pro para-, pseudo- nebo přímo protivědeckou publicistiku, okouzlující laickou veřejnost svojí (hrubě zjednodušující) pseudosrozumitelností a (věcně nesprávnou) pseudojednoduchostí.

Přítom ovšem ve vztahu k veřejnosti náleží archeologie mezi relativně privilegované vědní obory, zvýhodněné svými poměrně srozumitelnými výstupy v rovině objevů s rysy nevšednosti, budící – lhostejno, zda právem či neprávem – očekávání překvapení, dobrodružství a tajemství. Tím vším archeologie bezděčně a trvale přitahuje pozornost většiny populace. Povšechné *sympatie společnosti k archeologii* se však projevují především právě na této abstraktní úrovni, ve vztahu veřejnosti k archeologii jakožto k producentu senzačních zpráv (pokud možná o objevech pokladů), ale radikálně se mění v konkrétních případech, na úrovni komunální nebo individuální. Všeobecné sympatie populace k archeologii zpravidla neobstojí ani při nepatrném střetu zájmů: současní podnikatelé a majitelé u nás bohužel pocítují archeologický nálezkářka bez výjimky jako nutné zlo, jako příčinu časových i finančních ztrát, které je třeba minimalizovat, není-li již možné se jim vyhnout. První a nezřídka realizovanou myšlenkou stavebníka v okamžiku zjištění archeologické památky je nálezkář zamlčet a co nejdříve vybagrovat, zabetonovat, beze stop zničit. (Světlou stránku archeologie představuje pro investora leda možnost učinit si z ní hromosvod, totiž příčinu zpoždění stavby nebo služby. K šíření účelových nepravd zmíněného typu se občas propůjčují i veřejnoprávní sdělovací prostředky.) Proměnlivost nálad veřejnosti i organizací ke konkrétním opatřením ve prospěch ochrany archeologické části kulturního dědictví, vyplývající z míry hospodářské nebo provozní zainteresovanosti jednotlivých skupin obyvatel nebo podnikatelů, vyžaduje od archeologů, aby s předstihem zřetelně formulovali své požadavky, a tím aktivně napomáhali utvářet politiku ochrany a správy archeologického dědictví. Musíme ve veřejnosti prosazovat myšlenku, že jako součást společného majetku lidstva nepředstavují archeologické pozůstatky hodnoty posuzovatelné nezávisle a samostatně jen majetkoprávními a lokálními zájmy, ale také – a nikoli výjimečně – i nadnárodními ohledy.

Změny posledních let přinesly archeologii problémy, pro jejichž řešení nelze nalézat standardní odpovědi v minulosti. Jak početní nárůst archeologů, tak jejich diferenciaci co do pracovního uplatnění způsobily nepochybnou fragmentaci oboru, a to nejen ve smyslu regionálním, případně ve smyslu chronologické nebo jiné specializace, ale hlavně ve smyslu hodnotové orientace a cílů. Akademické hodnoty s poznáním jako centrálním pojmem přestaly být uznávány jako obecně závazné; dosažení konsenzu uvnitř archeologické obce se nyní stalo obtížnějším, přesto se však jeví jako životně důležité, neboť v konfliktních situacích bývají jakékoli rozpory a nedůslednosti mezi jednotlivými skupinami archeologů vynalézavě využívány právníky protistran, a to především na úkor ochrany archeologických pramenů. To nejen vážně oslabuje vyjednávací pozice archeologů pro budoucnost a poškozují vědu, ale zároveň nezvratně a nenapravitelně ochuzuje tu část národního kulturního dědictví, jehož jsme na základě své profese správci.

Konflikty archeologie se zájmy jednotlivých segmentů společnosti samozřejmě nevznikají výhradně působením jedné strany, nicméně nepramení hlavně z vývoje

vědy, natož pak ze vzrůstu akademických nároků, ale daleko spíš jednak z nezvyklého vzestupu potřeb současné populace nevratně zasahovat do životního prostředí čerpáním přírodních zdrojů a stavební činností, jednak z proměn postojů veřejnosti ke kulturnímu dědictví. Tyto tendence (doložitelné příklady např. z oblasti manipulace s lidskými pozůstatky nebo na problematice vykrádání archeologických nalezišť a s ním souvisejícího nelegálního obchodu se starožitnostmi) zasluhují bdělé pozornosti archeologů, neboť v sobě obsahují vážné hrozby svobodě bádání, resp. trvale omezují možnosti poznání. Z vědomí těchto faktů nám vyplývá jednoznačná povinnost za všech konfliktů nerozpačitě hájit priority oboru.

Nastal čas k zahájení odborné debaty jak o důsledcích změn postojů uvnitř archeologické obce, tak o vývoji vztahů jednotlivých složek společnosti k našemu oboru, resp. k archeologickým pramenům, o hledání optimálních reakcí a způsobů chování archeologů, o dlouhodobých následcích diferenciací interních priorit archeologů. Vše by mělo směřovat k úsilí o formulaci praktických zásad etického chování (kodexu) profesionála. V zájmu věci bude nekonfrontační způsob vedení jednání, jehož prvním krokem by mělo být vyhlášení vůle se dohodnout a vyjasnění stanovisek archeologů ze všech typů pracovišť se snahou popsat současný stav s určitým nadhledem. Z taktických důvodů bude třeba jednotlivé body debaty řadit podle očekávané snadnosti nalezení konsenzu (např. začít zásadami sjednocení hledisek odhadu ceny archeologických artefaktů pro soudní účely, dále standardizací postojů profesionálů na problém určování artefaktů z neznámých nalezišť v soukromých sbírkách, případně vytvoření databázové černé listiny škůdců archeologických pramenů apod.). Kromě pokusů o predikci obecných důsledků současné praxe do budoucnosti bychom měli usilovat o detailní formulaci zásad standardního chování profesionála ve zcela konkrétních situacích (např. vypracovat optimální alternativy postupu profesionálního archeologa např. v případě kontaktu s provozovatelem detektoru kovů). Všeobecně přijatelná řešení většiny problémů budou hledána bezpochyby pracně, ale už jen pouhé pojmenování základních okruhů otázek obrací pozornost našeho společenství žádoucím směrem a učiní nás k jistým jevům a procesům vnímavějšími. Jako varovné příklady pro budoucnost bychom rovněž měli analyzovat vlastní chyby, resp. postupy, které se neosvědčily: nemůžeme přece považovat za úspěch skutečnost, že se u nás dosud nepodařilo žádný případ evidentního poškozování archeologického dědictví přivést k uspokojivému závěru, totiž k odstrašujícímu potrestání pachatelů. Dojem beztrestnosti škůdců působí i v této oblasti negativně na celou společnost a pro budoucnost vytváří neblahé precedenty.

Nakonec připojuji ještě pro jistotu ujištění, že bych považoval za politováníhodné nepochopení, kdyby (a) kdekoli vznikl mylný dojem, že téma tohoto příspěvku směřuje proti konkrétním osobám nebo institucím, (b) kdokoli získal pocit, že se ho tato problematika netýká. V obou případech je opak pravdou: individuálně improvizovaná každodenní rozhodování a stanoviska zakládají nejednotnost až rozpornost profesionálního chování vůči veřejnosti a jiným zájmovým skupinám, což zájmy oboru i ochrany památek jednoznačně oslabuje nejen v přítomnosti, ale hlavně pro budoucnost, v níž se důsledky dnešního chování sečtou nebo spíše znásobí.

Při hledání odpovědí na zdánlivě disparátní otázky instrumentální povahy, z nichž jen některé byly výše zmíněny, si dříve nebo později uvědomíme, že zároveň nutně narážíme na otázky mnohem obecnější povahy. S některými z nich jsme se vy-

rovnávali v minulosti, kdy se nám úskalí fundamentalistické touhy po poznání jako po jediném vztahu ke světu vyjevovalo faustovským dilematem, resp. mefistofelskou nabídkou snadného přístupu k vědění za cenu vlastní duše; na jiné narážíme dnes, třeba i nepřímou (např. při laickém sledování konfliktů hodnot trhu a profesní lékařské etiky), kdy se občas i hmatatelně přesvědčujeme, že trh sice umožňuje výměnu hodnot, nikoli však hodnot mimotržních, k nimž náležejí ty etické. Obecné otázky před námi zřejmě budou nadále vystávat podobně jako před našimi předchůdci a stejně jako oni budeme na ně znovu hledat své vlastní odpovědi. Přes časovou odlehlost náležejí k těm až překvapivě blízkým úvahy sv. Bernarda z Clairveaux (1091–1153), opata a učitele církve:

„Jsou lidé, kteří chtějí vědět pouze proto, aby věděli, a to je hanebná zvědavost... A jsou ti, kteří chtějí znát, aby byli sami uznáváni, a to je hanebná marnivost... A jsou také ti, kteří chtějí znát, aby své znalosti zaprodávali za peníze nebo kvůli poctám, a to je vypočítavost bez ušlechtilosti... Ale jsou také ti, kteří chtějí vědět, aby vytvářeli, což je úctyhodné... A také ti, kteří chtějí znát, aby sebe vytvářeli, a to je moudré... A konečně jsou ti, kteří chtějí znát, aby vzdělávali své bližní, a to je láska.“

4. Několik příkladů problémových oblastí vztahů archeologie k veřejnosti

4.1. Osobní zodpovědnost základem etického chování

Během druhé poloviny 20. století se pramenná základna archeologie v Čechách významně zúžila v důsledku působení řady faktorů: kromě hluboké orby (která velkoplošně porušila dotud intaktní podorničí, takže např. smetla podstatnou část popelnicových pohřebišť) prohloubilo tyto škody ještě rozrušování, prorývání nepropustných vrstviček vysrážených pod ornici v důsledku chemického přehnojování; další faktor představovala těžba (a to nejdříve povrchové dolování hnědého uhlí v Podkrušnohoří, od 90. let extenzivní těžba šterkopísků v Polabí, místy i kamenolomy); celoplošně škodilo uplatnění těžkých stavebních a těžních strojů, jejichž nasazení výrazně snížilo objem objevených pohřebišť, vedlo k vysokému narušení městských jader atd.; konečně dosud archeology nedoceněnou katastrofu znamenala nekontrolovatelná neprofesionální aplikace detektorů kovů, která ochudila, resp. znehodnotila nezjistitelnou, ale zřejmě značnou část nálezů. Jako současníci uvedených procesů jsme nutně za jejich dopady spoluzodpovědní, jakkoli nebylo v silách archeologické obce jim zabránit. Budoucnosti však bezpochyby neuniknou rozdíly v našich schopnostech reagovat: v 50. letech odpověděl obor na plošnou devastaci severních Čech především založením specializované regionální expozitury v Mostě, zatímco drancování polabských šterkopísků v 90. letech, ač intenzity takřka srovnatelné, probíhá – snad až na výjimky – bez odpovídající systémové reakce oboru (mezitím ovšem fragmentarizovaného).

Každý profesionál je osobně zodpovědný za to, co nezachránil před zkázou (lhostejno, z jakých důvodů), ale zvláště za to, co vykopal: povinnost vyhodnotit a publikovat vlastní výzkumy představuje centrální pojem etického chování (cf. např. *Gauthier 1994*, 16, nebo 6. princip etického kodexu Společnosti pro americkou archeologii: *Lynott 1997*, 593 a 596) a rozhodně není menší ve srovnání s povinností terénní záchrany ohrožených pramenů, neboť odkládání nevyhodnocených fondů do depozitářů a archivů vede jedině ke snížení jejich hodnoty, tedy ke

škodám odborným i ekonomickým. Archeologický výzkum vedený pouze s úmyslem získání úhrady za provedení terénních prací představuje bez odpovídajícího vědeckého zpracování a následného zajištění odborného uložení pramenů čiré plýtvání jak finančními prostředky, tak i odbornými kapacitami.

Z dokumentace je třeba důsledně vyloučit anonymitu a neosobní formulace (typu „lhotecké muzeum prozkoumalo“), neboť kromě ztráty informace o kvalitě a hodnověrnosti dat, resp. pozorování, jde často o způsob krytí nekvalifikovaných, resp. nelegálních terénních výzkumů.

4.2. Odhady škod pro soudní řízení

Deficit profesních zásad pro odhadování cen archeologických artefaktů a situací snižuje naše možnosti při jednáních o ochraně archeologických pramenů. Případného nesouladu v odhadech expertů totiž obhájci při soudním projednávání využívají ve prospěch obžalovaného prohlášením nevěrohodnosti všech odhadů. Kromě ústřední archivace dosud provedených odhadů jako výchozích podkladů bychom měli prosazovat zásadu, že *škodu je třeba odhadovat ve vztahu k poškození lokality*, ne jen vzhledem k hodnotě předloženého předmětu, protože např. úlomek sochy z Karlova mostu přece nemá cenu jen kousku pískovce, ale *cenu porušení kontextu*, resp. poškození celku.

4.3. Otázka odborného využití artefaktů v soukromém majetku

Etickým ideálem je s kradenými nálezy, resp. s materiály z neprofesionálních výzkumů vůbec nepracovat a publikačně nevyužívat (časopisy *American Antiquity* a *Latin American Antiquity* již po léta odmítají tisknout příspěvky založené na nálezech z loupeží: cf. *Lynott 1997*, 591); pokud je někdo použije, neměl by opomenout vysvětlení, čím se ospravedlňuje. Podle platných právních norem jsou veškeré movité archeologické nálezy národním majetkem (zákon ČNR č. 20/1987, 23, odstavec 6). Většina profesionálů však v praxi důvěřuje sbírkám (a mlčky toleruje jejich existenci), které vznikly osobními a poučenými povrchovými sběry lokálních patriotů, ale s rozpaky vnímá kontakt se sběrateli, kteří vytvářejí sbírky z velkých oblastí; mnozí z nich získávají informace z odborné literatury, nikoli trpělivým primárním kontaktem s důvěrně známým terénem v okolí bydliště. Absence lokálně patriotického vztahu k lokalitě usnadňuje druhému typu sběratelů obchodní přístup k nálezům (i proto, že přístup ke vzdáleným lokalitám je spojen s přímými náklady), a tím i tendenci své sbírky maximálně a v co nejkratší době obohatit, a to nejen zavlékáním nálezů výměnami, ale i pro odborné poznání jednoznačně škodlivými, nekvalifikovanými terénními výkopy. Profesionální archeolog bohužel zpravidla nedisponuje dostatečnými prostředky pro věrohodné odlišení obou sběratelských typů, a to i kdyby reálně existovaly v ideálních podobách; nejeden etický problém ostatně pohříchu neskýtá černobílé řešení.

Jako profesionálové však musíme vzít na vědomí, že na rozdíl od minulosti, kdy amatérští sběratelé představovali takřka bez výjimky vydatný pramen poznatků pro vědu, v současné době existuje i obrácený vztah: *odborné publikace tvoří vydatný pramen informací pro efektivní specializované vykrádání nalezišť*. (Není rozhodující, zda se tak děje zprvu pro soukromé potěšení nebo od samého počátku z obchodních důvodů, neboť ve všech případech jde o činnost likvidující podstatnou

část památkové hodnoty nalezišť a podstatně omezuje možnosti budoucího bádání.) Jakkoli jsou parazitující „sběratelé“ jen zlomkem spektra neprofesionálních zájemců o archeologii (a představují paralelní strukturu neznámé velikosti vzhledem ke svému důslednému utajování před odbornou obcí), považoval bych za *racionální reakci profesionálů* (a) uvalování informačního embarga na mimořádné nálezy po dobu průběhu terénních prací – v zájmu jejich nerušeného vědeckého využití, (b) embargo na zveřejňování přesných lokalizací významných a ještě neprozkoumaných objektů, zjištěných nedestruktivním průzkumem, (c) *důsledné odmítání determinace a hodnocení souborů a zvláště výjimečných artefaktů ze soukromých sbírek, nezískáváme-li zároveň důvěryhodné (ověřitelné a přesné) informace o provenienci, o náleзовých okolnostech a budoucím uložení nálezu*. Determinací artefaktů v soukromém držení bezděky zvyšujeme jejich tržní cenu, a tím můžeme nechtěně podpořit obchodní využití archeologických pramenů. (Cf. 3. princip archeologické etiky Společnosti pro americkou archeologii: „Komercializace archeologických předmětů – jejich užívání jako komodit využívaných pro osobní potěšení nebo zisk – vedou k destrukci archeologických nalezišť a náleзовých kontextů, které jsou podstatné pro pochopení archeologických pramenů... Archeologové se mají vystríhat činností, které zvyšují obchodní cenu archeologických předmětů, a to zvláště těch, o které nepečují veřejné instituce.“) Majitele nelokálních sbírek, resp. sbírek nezjištěného způsobu nabytí a zvláště velkosběratele (např. majitele mnohatisícových souborů štípané industrie) bychom naopak měli *evidovat v databázi*, neboť na ně se mohou vázat nelegální terénní i obchodní aktivity. Zvláště nedůvěřiví jsme povinni být v případě mimořádných nálezů: kdykoli se vynoří pozoruhodný archeologický předmět bez ověřitelných náleзовých okolností, je více než podezřelý z nelegálního způsobu získání (a tím spíš to platí o předmětech, které se objeví bez dokumentace na trhu: cf. *Tubb ed., 1995*).

4.4. Černá listina: evidence eticky problematického chování

Ochraně archeologických pramenů by prospělo založení a systematické doplňování ústřední databáze kontroverzních, resp. eticky problematických případů s dokumentací a rejstříkem všech zúčastněných (institucí, firem, podnikatelů, úředníků, právníků, archeologů, sběratelů, překupníků, zlodějů užívajících detektory), poškozujících archeologické prameny obcházením a ignorací etických, event. i zákonných norem. Nenáhodné chování (pro recidivisty příznačné) se v databázi projeví opakovaným výskytem jmen, a to i tehdy, byly-li jednotlivé případy pro nedostatek důkazů vyšetřovateli odloženy. Vybrané informace z této databáze (v plném rozsahu v zájmu předprocesní ochrany svědků a dokumentace veřejně nepřístupné) by měly být jako odstrašující příklady chování zveřejňovány (na internetu?) s vědomím, že stejně jako péče o fyzické zdraví má i péče o morálku populace svůj ekonomický rozměr.

4.5. Detektory kovů

Ačkoliv je nesporné, že detektory kovů vytrhávají artefakty z jejich kontextů a izolované artefakty vracejí archeologii o staletí zpět do předvědecké fáze, profesionální reakce na jejich používání u nás se ke škodě věci povážlivě opozdila a dosud zůstává rozpačitá. Přitom amatérské používání detektorů kovů v archeologii má

evidentně stejnou funkci jako paklíče v ruce bytaře. Neprofesionální uživatelé detektorů patří nesporně do kategorie zlodějů minulosti.

L. Zachar uspořádal v r. 1993 v SNM v Bratislavě výstavu „Poklady Pohanská“, na níž vystavil depoty z oppida, které SNM předtím nakoupilo (!) od hledačů pokladů (Pichlerová 1994, 471). Nešlo ve skutečnosti o popularizaci nelegálního chování a podnět k jeho pokračování? C. Renfrew (1993) správně konstatoval, že skutečnými lupiči archeologického dědictví jsou muzea a sběratelé, kteří svými nákupy vlastně inspirují a financují nelegální vykrádání nalezišť, loupeže v muzeích, pašování a další nelegální praktiky (cf. Edson ed. 1997 s lit.).

Vykradači mohyl, opevněných sídel, nálezových souvrství, jmenovitě pak amatérští uživatelé detektorů kovů musí být považováni za specializované zloděje (na úrovni např. zlodějů automobilů). Jestliže se přes četná trestní oznámení dosud nepodařilo žádného škůdce archeologické části kulturního dědictví přiměřeně potrestat, svědčí to jak o nedostatečném uplatňování právních norem na ochranu památek, tak o chybách, jichž jsme se dopouštěli. Třebaže u nás ztráty archeologických pramenů nedosahují stamilionových hodnot jako ve světě (např. Keith 1995 popsal situace, kdy se pro zisk řádově stovek milionů dolarů vždy naleznou investoři, kteří nákladem několika milionů dolarů zkorumpují jednotlivé archeology a najmou dobrodruhy, jimž jde nejen o zisk, ale o riskantní vzrušení z nezákonné akce, při nichž se tito současní lovci pokladů sami označují za piráty), nemůžeme se s nimi smířovat. Např. případ prodeje několika set keltských duhovek z Čech (z Podmokel?) německému muzeu začátkem 90. let nemůžeme přesto, že byl vyšetřovateli odložen, považovat pro nás za uzavřený: jde nejen o ztrátu kulturně historickou a vědeckou, ale o evidentní porušení řady zákonů ČR (neoprávněný archeologický výzkum, nelegální pašování zlata a památkových předmětů v hodnotě několika milionů Kč do zahraničí, daňový únik – vše pravděpodobně v souvislosti s další trestnou činností). Totéž se týká vykrádání Stradonic, spojené s překupnictvím, pašováním památek do ciziny, a to s asistencí odborníka (cf. Waldhauser 1995).

Detektory kovů (jejichž použití v rukách neoborníků obchází platné právní předpisy pro podmínky archeologického výzkumu) se objevily na trhu v 70. letech a v návaznosti na popularizaci úspěchů podmořského průzkumu a výsledků letectvého snímání archeologických památek způsobily na světovém archeologickém dědictví nevyčíslitelné škody. Umožnily efektivní lov pokladů nejen nazdařbůh, ale především na odborně popsaných a zákonem chráněných archeologických lokalitách včetně národních kulturních památek. Komerční drancování archeologických lokalit se po celém světě děje s pomocí literární rešerše (včetně zneužívání odborných publikací vydávaných ve prospěch památkové ochrany), s pomocí ozbrojenců a kvalifikovaných sil (potápěčů, pašeráků). Teprve 90. léta učinila v západním světě tyto výnosné činnosti rizikovějšími: v některých západních zemích infiltrovaly nelegální obchod tajné služby a jednotlivé pokusy o pašování skončily nejen vězením, případným zabavením detektoru, ale i zabavením pašeráckých dopravních prostředků včetně letadel a lodí (pro Irsko a obchod s USA cf. Kelly 1993 s lit.). Dne 16. ledna 1992 podepsalo 20 evropských zemí Evropskou konvenci o ochraně archeologického dědictví, což postihlo zvláště jistou část mezinárodního obchodu s kradenými starožitnostmi. Na druhé straně všechny oblasti válečných konfliktů nebo hospodářsky slabé země představují pro nelegální aktivity v oblasti národního kulturního dědictví bohaté zdroje. Předpisy o ochraně archeologického dědic-

tví nejsou v Evropě jednotné (např. ani používání detektorů kovů v jednotlivých spolkových zemích Německa; cf. *Kühlwetter 1992*; jiný druh komplikací představují rozdílně definované právní nároky nálezců, vlastníků, resp. vlastníků pozemků a států), a proto západoevropští hledači pokladů využívají legislativních mezer a přenesli svoji působnost – na jejich domácí půdě trestnou – za železnou oponu (konkrétní příklad cf. *Waldhauser 1995*). Naše archeologická obec musí v zájmu ochrany archeologického dědictví silně naléhat na státní správu, aby přistoupila k Evropské konvenci o ochraně arch. dědictví, což by státní orgány, legislativu, soudy i policii přimělo chápat poškozování archeologické složky národního dědictví jako jakoukoli jinou trestnou činnost.

4.6. Kontraktní archeologie

Ze všech typů současné archeologie se jako eticky nejproblematictější jeví tzv. kontraktní archeologie (*Sharp Joukowsky 1992*, 17). Evropa prochází se zpožděním situacemi, známými z USA v 60. letech. Tamní hodnotový konflikt získal označení druhé krize americké archeologie (*Schiffer – Gummerman eds. 1977*, 9; prvou krizi minili problém zužující se pramenné základny). Přes rozkvět teoretické archeologie ubývalo v USA problémově orientovaného výzkumu, neboť většinu finančních prostředků a kapacit absorbovaly kontrakty (v Kalifornii 60. let prý bylo 100x více peněz na kontrakty než na všechnu ostatní archeologii; cf. *Gummerman 1977*, 99 s lit.). Léta evropské praxe s kontraktní archeologií (cf. soubor příspěvků např. v *Archäologische Informationen 21/2*, 1998) prokazuje mimoběžnost záměrů, resp. produktů (stavebník žádá uvolnění prostoru, a to s nejmenšími náklady a v době co nejkratší, kdežto archeologická firma nabízí archeologický výzkum s dokumentací kulturní památky), což nevytváří žádný tlak na kontrolu ekonomické, natož vědecké efektivity a kvality prací. Velké archeologické firmy (např. v Anglii) projevují tendence k monopolnímu chování, čímž vytlačují z trhu menší badatelské týmy. V Německu se stává spolupráce mezi zemskými úřady a archeologickými firmami stále problematičtější (dokumentace není kompatibilní pro odlišné standardy jednotlivých kontraktních firem; nevyhovující kontrolní praxe zemských úřadů umožňuje zvyšovat zisky zkracováním doby výzkumu atd.; cf. *Tellenbach 1998*, 239 sq.).

Z hlediska ve světě obecně přijímaných zásad etických povinností archeologa obhajovat budoucnost archeologických pramenů existuje kontraktní archeologie v trvalém střetu zájmů: ekonomický zájem o další kontrakty (bez nichž by firma zanikla) působí v oblasti ochrany památek nutně kontraproduktivně, nehledě k tomu, že masívní terénní výzkumy přibližují okamžik zahlcení skladovacích kapacit. Nejen povinnost archeologů zajistit přežití maxima archeologických památek (opak vytváří situace, za nichž prostředky spotřebovávají cíle), ale i rostoucí náklady na ukládání nálezů do muzeí (místa už dosahující kritické hranice prostorových možností: v tom smyslu mluví *Childs 1995* o krizi muzeí v USA) vedou k názoru, že je třeba omezovat velikost odkryvů, nemá-li se získávání nezpracovatelných a neukladatelných objemů nálezů dále stupňovat.

Dosavadní zkušenosti už nepochybně postačují k posouzení odborné rentability kontraktů (a to nejen tzv. malé kontraktní archeologie – typu většiny výkopů pro Telecom –, nehodící se k realizaci výzkumných projektů). Je zřejmé, že archeologie

kontraktní, resp. komerční („archeologie pro peníze“) představuje v podstatě inkaso společenské důvěry, dlouhodobě budované archeologií univerzitní/akademickou: lze však předpokládat, že zmíněná důvěra představuje veličinu fixní a nevyčerpatelnou? Soudím, že se dosud ještě nikdy v dějinách české archeologie neprovádělo tolik terénních prací s tak malým poznávacím efektem jako v současnosti. (A to navíc víme, že již předchozí generace nestačily zpracovat nezanedbatelnou část jimi získaného materiálu.) Jsme úspěšní v hromadění dat, díky technice by teoreticky nemusely vzrůstat potíže s jejich zpracováním, které se však fakticky nicméně opožďuje; v čem však zaostáváme katastrofálně, to je interpretace, chápání nových dat: od sepsání poslední syntézy českého pravěku (*Pleiner – Rybová eds. 1978*) uplynula již doba delší jedné generace. Nepřikročíme-li k novému zpracování sami, spokojíme se fakticky s rolí terénních mistrů: budeme vydělávat, a vědu přenecháme archeologům jiných zemí?

4.7. Problém manipulací s lidskými pozůstatky

Etický aspekt zacházení s lidskými pozůstatky má tak široké kulturně historické pozadí a tak bohatou časoprostorovou diferenciaci (např. *Gareth Jones – Harris 1998* s lit.), že zasluhuje samostatné pojednání (*Vencl v tisku*), a to tím spíše, že se stal aktuálním v důsledku sporu o osud středověkého hřbitova ve Vladislavově ulici v Praze I (cf. *Dragoun 2000*).

Literatura

- Carver, M. 1996*: On archaeological value, *Antiquity* 70, 45–56.
- Childs, S. T. 1995*: The Curation Crisis, *Federal Archaeology* 7, No 4, 11–15.
- Cleere, H. ed. 1996*: Towards the EAA Code of Ethics, *The European Archaeologist* 5, 3–5.
- 1997: Progress with the Code of Ethics, *The European Archaeologist* 6, 9–10.
- Cooper, M. – Firth, A. – Carmon, J. – Wheatley, D. eds. 1995*: Managing Archaeology. London (Routledge).
- Dragoun, Z. 2000*: Památkový zákon a případ židovského hřbitova v Praze I – Vladislavově ulici, *Archeologické rozhledy* 52, 447–452.
- Edson, G. ed., 1997*: Museum Ethics. Theory and Practice. London (Routledge).
- Fluehr-Lobban, C. 1998*: Ethics. In: H. Russel Bernard ed., *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, California (AltaMira Press).
- Gareth Jones, D. – Harris, R. J. 1998*: Archaeological Human Remains. Scientific, Cultural, and Ethical Considerations, *Current Anthropology* 39, 253–264.
- Gauthier, M. 1994*: Le cadre législatif et réglementaire de la recherche archéologique en France. *Les Nouvelles de l'Archéologie* 57, 5–27.
- Green, E. L. ed. 1984*: Ethics and Values in Archaeology. New York (The Free Press).
- Gummerman, G. J. 1977*: The Reconciliation of Theory and Method in Archaeology. In: *Schiffer – Gummerman eds. 1977*, 97–105.
- Holtorf, C. J. (and Cleere, H.) 1997*: Problems with an EAA Code of Ethics, *The European Archaeologist* 6, 10–12.
- Jemelka, P. – Valach, M. red. 1996*: Etika a dnešek. Sborník prací Pedagogické fakulty MU Brno (řada společenských věd 15).
- Keith, D. H. 1995*: A true adventure among pirates, *Antiquity* 69, 402–403.
- Kelly, E. P. 1993*: Treasure-hunting in Ireland – its rise and fall, *Antiquity* 67, 378–381.
- Kühlwetter, H.–J. 1992*: Ausgrabungsrecht in Theorie und Praxis, *Archäologische Informationen* 15/1–2, 7–20.
- Kuna, M. 1994*: Archeologický průzkum povrchovými sběry. Zprávy České archeologické společnosti, Supplément 23. Praha.
- Lipovetsky, G. 1998*: Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu. Praha (Prostor).
- 1999: Soumrak povinnosti. Bezbolestná etika nových demokratických časů. Praha (Prostor).

- Loub, J. 2000: Správná vědecká praxe. Potřebujeme etické komise?, *Vesmír* 79, 215–217.
- Luknič, A. 1996: Etika na akademické půdě. In: *Jemelka – Valach, red. 1996*.
- Lynott, M. J. – A. Wylie eds. 1995: Principles of Archaeological Ethics. In: *Ethics in American Archaeology. Challenges for the 1990s*, 22–24. SAA Special Report.
- Lynott, M. J. 1997: Ethical Principles and Archaeological Practice: Development of an Ethics Policy, *American Archaeology* 62, No. 4, 589–599.
- McGimsey, C. R. III. 1995: Standards, Ethics, and Archaeology: A brief history. In: *Lynott – Wylie eds. 1995*, 11–13.
- Messenger, Ph. M. ed. 1989: The ethics of collecting cultural property. Whose culture? Whose property? Albuquerque (University of New Mexico Press).
- Mezník, J. 1999: Etika historikovy práce, *Český časopis historický* 97, 803–806.
- Možný, I. 1999: Proč tak snadno... Praha (Sociologické nakladatelství).
- O'Keefe, P. 1993: The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, *Antiquity* 67, 406–413.
- Pavlu, I. 1998: Minulost a přítomnost archeologie v muzeu. Praha (Archeologický ústav).
- Pichlerová, M. 1994: Odišiel Lev Zachar, *Archeologické rozhledy* 46, 470–471.
- Pleiner, R. – Rybová, A. red. 1978: Praveké dějiny Čech. Praha (Academia).
- Powell, S. – Garza, Ch. E. – Hendricks, A. 1993: Ethics and Ownership of the Past. The Reburial and Repatriation Controversy. In: M. B. Schiffer ed., *Archaeological Method and Theory* 5. Tucson – London, 1–42.
- Renfrew, C. 1993: Collectors are the real looters, *Archaeology* (New York) 46, No. 3, 16–17.
- Sedlák, J. 1996: Ke vztahu etiky obecné, sociální a profesní. In: *Jemelka – Valach red. 1996*, 165–167.
- Sharp Joukowsky, M. 1992: Ethics in Archaeology. An American Perspective, *Berytus* 39, 1991, 11–20.
- Schiffer, M. B. – Gummerman, G. J. eds. 1977: Conservation Archaeology. A Guide for Cultural Resource Management Studies. New York – San Francisco – London.
- Schüle, W. – Schuster, S. 1996: Klima, Speer und Feuer, *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz* 42 1995/1, 207–255.
- Society for American Archaeology 1996*: Principles of archaeological ethics, *American Antiquity* 61/3, 451–452.
- Tellenbach, M. 1999: Firmenarchäologie – Landesarchäologie. Unterschiedliche Leitbilder – unterschiedliche Ergebnisse, *Archäologische Informationen* 21/2, 239–243.
- Thomas, C. 1971: Ethics in archaeology, *Antiquity* 45, 268–274.
- Thomass, B. 1998: Journalistische Ethik. Wiesbaden – Opladen (Westdeutscher Verlag).
- Tubb, K. W. ed. 1995: Antiquities traded or betrayed: legal, ethical and conservation issues. London.
- Tugendhat, E. 1998: Tři přednášky o problémech etiky. Praha (Mladá fronta).
- Vencl, S. *v tisku*: Mrtví a živí.
- Vitelli, K. D. ed. 1996: Archaeological Ethics. Walnut Creek, California (AltaMira Press).
- Waldhauser, J. 1995: Detektory získané nálezy z keltského oppida ze Stradonic, *Archeologické rozhledy* 47, 418–425.
- Zoščenko, M. M. 1927: Svatba a jiné povídky. (Povídka Ethika, str. 111.) Překlad B. Mužíka. Praha.

S. Vencl: *Archaeology and ethics*. Personal responsibility forms the basis of ethical behaviour, which for every society represents a long-term, selective good. Attempts to define professional ethics in archaeology are made by the ethical codes of a number of European and American archaeological societies, these reflecting changes both within the archaeological community and the development of relationships and the expectations of society towards archaeology. The author ends by discussing several specific problems (including the responsibility of the archaeologist to evaluate field excavations, relationships with private collectors and metal detector users, etc.).